

REPORTAGE Nieuwe toegangspoort voor eeuwenoude begraafplaats

Twee verhalen over de Joden in Edam

Duizenden keren fietste hij er gedachteloos langs in zijn straat. Langs het beeld ter nagedachtenis aan de Tweede Wereldoorlog en langs de Joodse begraafplaats in Edam. Totdat Mick Nolte vernam dat de gemeente plannen had met het gebiedje. Dat was het moment - bijna zes jaar geleden - om iconen van de monumenten te maken. Op 11 juni wordt een nieuwe stap gezet als de poort bij de dodenakker uit 1792 wordt vervangen.

Arnold Aarts
a.aarts@mediahuis.nl

Edam ■ Nee, het is beter om niet op de begraafplaats te gaan staan. Daar dient de rust van de ruim tweehonderd doden zoveel mogelijk te worden gerespecteerd. En als het dan toch een keer nodig is, moet de bezoeker een keppeltje dragen. Dat hebben voorzitter Mick Nolte en secretaris Maarten Rijswijk van de Stichting Joods Verleden Edam niet bij zich. De fotograaf zet het tweetal daarom neer bij het hekje dat de straat scheidt van de begraafplaats. Volgende maand is dat verdwenen en vervangen door een replica van de originele toegangspoort die hier tot laat in de Tweede Wereldoorlog heeft gestaan. Tijdens de ijsskoude winter van '44 is het hout opgestookt in de huizen. Zoals zoveel in de brand is gegaan om het binnen nog een beetje behaaglijk te hebben.

Edam is de enige plaats in Nederland waar de geschiedenis van twee totaal verschillende generaties Joden zo dicht bij elkaar ligt. Aan weerskanten van de kruising tussen Oorgat en Klundert komt alles samen. Op de begraafplaats met regionale functie liggen 223 mensen begraven - waarvan min-

stens de helft kind - die sinds het einde van de achttiende eeuw in Edam of omliggende plaatsen als De Rijp en Purmerend woonden.

Vermoord

Aan de andere kant van de straat herinnert het beeld 'De Tochtgenoten' van Hubert van Lith en de naastgelegen gedenkplaat aan de 21 Joodse Edammers die zijn vermoord tijdens de Tweede Wereldoorlog. Achter de geboorte- en sterfdata staat de plaats van overlijden: Auschwitz, Sobibor, Bergen-Belsen. De familienaam Brandon komt liefst zeven keer terug op de marmeren plaat. Aan de voet van het beeld liggen nog de steentjes die op 4 mei door bezoekers zijn neergelegd, een oud Joods gebruik om te laten zien dat de doden zijn herdacht.

Maar wat hebben deze twee plekken - los van de achtergrond van de overledenen - met elkaar te maken? Niets toch? Daar denken Nolte en Rijswijk heel anders over. Het laat volgens hen juist zien hoe extreem verschillend op de komst van nieuwkomers kan worden gereageerd. De groep die zich tweeënhalve eeuw geleden hier vestigde op zoek naar een beter leven, werd 'zonder rottigheid' door de Edammers ontvangen. Een voorbeeld van hoe integratie kan zijn. Opeens had de stad een Jood-

se gemeenschap van ruim honderd personen, die een synagoge, mikwe (ritueel bad), schooltje en begraafplaats kreeg. Hoe de nieuwelingen werden geaccepteerd, noemt de stichting 'insluiting'.

„Daar staat uitsluiting tegenover”, zegt Nolte. „Met de groep die hier voor en tijdens de oorlog kwam wonen om een veilig heenkomen te vinden, is heel anders omgegaan. Een groep Joden kon bij moedige Edammers onderduiken, maar de rest is door de Duitsers weggevoerd zonder dat iemand een poot uitstak. Die houding hadden natuurlijk niet alleen Edammers, maar het is wel gebeurd. Dat moeten we nooit vergeten. Daarover vertel ik op scholen, over mijn familie en over andere slachtoffers.”

Verloren

Sinds Stichting Joods Verleden Edam in 2018 is opgericht, is veel gebeurd op deze locatie. Allereerst is de gedenkplaat van de oorlogsslachtoffers weggehaald van de begraafplaats en naast het beeld (uit 1967) van Hubert van Lith gelegd. Dat is volgens Nolte veel toepasselijker. Op die manier wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen degenen die vreedzaam in Edam hebben geleefd en degenen die slachtoffer zijn geworden van de naziterreur. Tegelijkertijd is een decoratief bestraat pleintje gecreëerd voor beeld en gedenkplaat. Voorheen stond het monument ietwat verloren in het gras, met aan alle kanten verkeersborden.

Met het plaatsen van de nieuwe toegangspoort volgende maand wordt de begraafplaats in oude luister hersteld. De dodenakker - in eigendom van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap - is een bijzondere plek. Veel gras en hier en daar een verwaalde opstaande grafsteen, veertien in totaal. De andere doden hadden geen zerk of een houten exemplaar dat de tand des tijds niet heeft overleefd.

Geen enkel graf is geruimd. Volgens de Joodse wetten hebben de overledenen eeuwige grafzucht. „De doden liggen heel rustig te wachten tot ooit de messias komt en het vlees op de botten verzamelt om aan een nieuw leven te beginnen”, legt Nolte uit. „Zo staat het in hoofdstuk 37 van het boek Ezechiël van de Hebreeuwse bijbel.”

Opgeschoven

Noodgedwongen zijn wel verschillende stoffelijke overschotten verplaatst. Tot twee keer toe zelfs, omdat Oorgat ooit niet meer was dan een smal zandpad. De dik-

Mick Nolte (links) en Maarten Rijswijk bij het hek van de Joodse begraafplaats.

FOTO ERIK RIETMAN

„ Een groep Joden kon bij moedige Edammers onderduiken, maar de rest is door de Duitsers weggevoerd zonder dat iemand een poot uitstak

„ Zichtbaar maken voor bewoners, passanten, toeristen en scholieren

Mick Nolte.

FOTO ERIK RIETMAN Maarten Rijswijk.

FOTO ERIK RIETMAN

moest worden verbreed en bestraat om als doorgaande route naar onder meer de haven en het strandbad te kunnen dienen. Zo schoof de begraafplaats steeds een stukje naar achter.

Het verplaatsen van de lichamen gebeurde pas de tweede keer onder streng toezicht van een rabbijn. Nolte: „Alle botjes zijn toen in de goede volgorde gelegd. Eerder is dat volgens mij minder zorgvuldig gegaan. Ik heb begrepen dat de schedels toen op een plank lagen. Dat is niet hoe het hoort.”

Met het plaatsen van de nieuwe toegangspoort is de door de gemeente onderhouden begraafplaats nog niet af. De stichting heeft meer

ambities, bijvoorbeeld om te laten zien waar het metaheerhuisje stond. Daarin wordt vlak voor de begraving het lichaam ritueel gereinigd. De stenen van het huisje zijn later gebruikt door een buurtbewoner om een schuurtje van te maken. Vier jaar geleden is dat gesloopt en verdwenen de stenen naar de vuilstort. Doodzonde, vinden ze bij de stichting. „Maar helaas lukt ons niet alles”, zegt Nolte.

Speeltoren

De bedoeling is om de contouren van het huisje zichtbaar te maken op de begraafplaats. Net zoals is gebeurd naast de Speeltoren, waar

is te zien waar de pilaren van de gesloopte Onze-Lieve-Vrouwenkerk hebben gestaan. Ook heeft de stichting plannen om informatieta-bleaus neer te zetten, met historische uitleg. „Het liefst met QR-codes, zodat je alles op een mobiel-tje kunt lezen”, zegt Rijswijk. „We willen de twee verhalen zichtbaar maken voor bewoners, passanten, toeristen en scholieren.”

Nog lang niet op alle vragen zijn antwoorden beschikbaar. Vooral over de eerste groep Joden in Edam is nog veel onbekend. De stichting wil een historische onderzoeksgroep samenstellen die archieven gaat napluizen om meer te weten te komen. De namen zijn door het

grafregister bekend, maar daar blijft het in veel gevallen bij. Waar kwamen ze vandaan voordat ze naar Edam gingen? En waarom gingen ze later massaal naar Amsterdam om hun geluk te beproeven? Wat is er van ze terechtgekomen?

Deze locatie - net buiten de voormalige vesting van Edam - met zoveel Joodse geschiedenis is een druk knooppunt. Veel fietsers stoppen hier even om op de bankjes uit te rusten, een broodje te eten. Misschien moeten er wel rekken komen om de rijwielen kwijt te kunnen. En dan wordt binnenkort de speeltuin naast de begraafplaats ook gemoderniseerd. Het wordt dus alleen maar voller. Is dat trouwens geen ongelukkige combinatie, uitbundig kinderen-thousiasme naast een rustplaats voor overledenen? „Nee, juist niet”, vindt Nolte. „Prachtig toch, het leven en de dood zo dichtbij elkaar. Laten wij maar onderdeel zijn van de reuring.”

Triade

Een belangrijke rol bij de herplaatsing van de toegangspoort hebben de leerlingen van Scholengemeenschap De Triade. Die maakten een voorbeeld van hoe de replica eruit zou kunnen komen te zien. Daardoor lukte het veel beter om via crowdfunding de benodigde gelden binnen te halen. De scholieren hebben ook meegeholpen aan de definitieve poort.

Maarten Rijswijk en Mick Nolte hebben nog lang niet op alle vragen antwoorden beschikbaar.

FOTO ERIK RIETMAN